

Horezm

Sowet

Halk

Respublikasy

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Horezm Sowet Halk Respublikasy HAREZM SOVYET HALK CUMHURİYETİ
(1920-1924): KAZANILMIŞ KİMLİK, SORUNLU MEŞRUIYET

Harezmi Sovyet Halk Cumhuriyeti (bundan sonra Harezmi Cumhuriyeti olarak adlandırılacaktır) 30 Nisan 1920 tarihinde kuruldu ve 20 Eylül 1924 tarihinde dağıldı.[1] HSHC Ocak 1920’de Bağımsız Hıve Hanlığı[2] topraklarının ülkedeki mevcut rejimden hoşnut olmayan bazı Hıvelilerin da yardımıyla Sovyet birlikleri tarafından işgal edilmesiyle ortaya çıkmıştır. HSHC’nin varolduğu dönem boyunca, cumhuriyetçi rejim işgalci Sovyet güçleriyle çatışma halinde oldu, yerel direnme güçleriyle savaştı, birçok siyasi ve ekonomik krizler yaşadı ve Ocak 1924’te ülke nüfusunun çoğunluğunun katıldığı bir isyan sonunda çökmenin eşiğine geldi.[3] Fakat, HSHC’nin dağılmasına aslında dış etkenler sebep oldu: Moskova ve Taşkent’teki Rus Komünist Partisi’nin (Bolşeviklerin) merkez karar kurullarının kararıyla Harezmi Cumhuriyeti dağılmıştı ve cumhuriyetin nüfusu ve toprakları, yeni oluşan Özbek ve Türkmen Sovyet Cumhuriyetleriyle HSHC yönetiminin isteği dışında birleştirildi.[4]

1923 yılında ünlü Sovyet anayasası uzmanlarının fikrine göre, HSHC bir nevi “dönüşüme dönüşüm”dü.[5] Sovyet doktrininin görüşüne göreyse, Erken Sovyet siyasi sözlüğünde “Sovyet Halk Cumhuriyeti” olarak nitelendirilen, HSHC, sosyalist bir cumhuriyete dönüşme (ve bir sonraki adımda da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’yle birleşme) yolundaki bir cumhuriyetti. Fakat, HSHC’nde uygulanan politikalar açısından yaklaştığımızda, bu çeşit bir ülkede zorla kabul ettirilen toplumsal kimlik anlayışı, tartışma konusuydu. Bütün yerel modernistler ve komünistler ülke yönetimi konusunda kendi fikirlerine sahiptiler, bu çeşit görüş çatışmaları her iki

taraf açısından önemli ölçüde manevra şansı yarattığı gibi, büyük oranda belirsizliğe de yol açıyordu. Bir taraf açısından teolojik sabit bir hikaye olarak görülen bu konu, bir diğeri tarafından sonu olmayan bir hikaye olarak algılanmaktaydı.

Fakat özellikle, ülkenin dönüşümsel karakteri üzerindeki bu görüşler çatışması, HSHC'nde nasıl şekillendi? Bu soruyu cevaplamak amacıyla, HSHC'ndeki kimlik problemi ve meşruiyet krizi üzerinde durmalıyım. Bunu yaparken ilk olarak, bu konuları geniş bir tarihsel çerçevede inceleyip, sonrasında herbirini detaylı olarak tartışacağım.

HSHC'nin kimlik problemi ve meşruiyet krizini sınıflandırmak için 4 ana referans noktasının farkında olmamız gerekmektedir. Bunlardan ilki, HSHC'nin kuruluşunun eski bir rejimden gelen bir mutluluğu -sembolik siyasi ve sosyal- kastettiği gerçeğidir. Bu da monarşinin yıkılması, Hanlık ailesinin Sovyet Rusya'ya sürgüne gönderilmesi, biraz korkuyla olmasına rağmen alt sınıfın güçlendirilmesi ve Batı kurumlarının ve yönetim şekillerinin Sovyet kisvesi altında imrendirilmesiyle yapılmıştır.[6]

İkinci referans noktası, 1910-1924 yılları arasında gerçekleşen ve Hive'nin siyasi ve sosyal haritasının dönüşümüne önemli ölçüde katkıda bulunan siyasi olaylarla ilintilidir. Ülkenin sosyo-politik merkezîyetçiliğinde en önemli etkenler, 1915-1919 yılları arasında göçebe toplumun (Türkmen kabilelerinin) Hive yönetimine karşı ayaklanması ve bu ayaklanmanın şaşırtıcı başarısı ve 1918-1919 yıllarında bu isyanın lideri Cüneyd Han'ın ülkedeki yükselişi ve iktidara yürüyüşüdür. Rus işgalinden önce, göçebe Türkmen azınlık Hanlık içinde, güçlü bir askeri sınıf işlevi görüyordu; Rus idaresi altında ise Türkmenler sosyal statülerini kaybettiler, fakat 1918-1919 yılları arasında tekrar eski ayrıcalıklı konumlarına geri döndüler. Hive'nin Sovyet güçleri tarafından işgalinden sonra Türkmenlerin durumu tekrar kötüleşti. Cüneyd Han çöle geri çekildi fakat cumhuriyetin varolduğu bütün dönem boyunca, cumhuriyete ve onun koruyucusu Sovyet işgalci güçlerine karşı direnişini devam ettirdi.[7] Bu nedenle Cüneyd Han'ın devlet adamlığına ve kişiliğine değinmek, 1920-1924

arasında HSHC'nin meşruiyetini ve kimlik krizini iyi anlama açısından önem taşır.

Etkili bir grup olan modernistlerin 1910-1921 arasında güçlerinin aşamalı olarak artması ve bu gücü kaybetmeleri konusu ise, HSHC'ndeki meşruiyet ve kimlik politikalarının anlaşılması kadar merkezi ve önemli bir konudur.[8] Ülkenin ileri gelenlerinden Hüseyin Bek'in[9] önderliğinde bu grup Nisan 1917'de Hive Hanlığı'nda anayasal monarşiyi ilan etti ve bir meclis kurdu. Han'ın çevresindeki tutucu güçler tarafından mağlup edildiler, dağıtıldılar birçoğu da idam edildi. Modernistler ancak 1920'de Hive'ye Sovyet işgalci güçleriyle beraber geri dönebildiler ve cumhuriyetin temellerini attılar. Bir yıllık iktidardan sonra radikal komünist bir darbeye yönetimden kovuldular; fakat çok daha düşük seviyedeki mevkilere rağmen ülkede faaliyetlerini devam ettirmekte ve Harezm'de komünist yanlısı hükümetlerin çatısı altında ülkenin siyasi şekillenmesinde de etkiliydiler.

1918-1924 yılları arasında Harezm'e emperyalist Sovyet devrimcilerinin müdahalelerinin kendine özgü karakterinden üçüncü referans noktası olarak söz edilebilir. 1918-1919 yıllarındaki Taşkent komünist rejimi döneminde, Cüneyd Han'ın Hive diktatörlüğü bağımsız bir devlet olarak tanındı ve (iki devlet arasında sınır çatışmaları mutad bir hadise olmasına rağmen) bir barış anlaşması imzalandı. 1919'un sonunda Moskova'nın merkezi otoritesinin tekrar kurulması arayışları neticesinde, Sovyet orduları Hive sınırını geçtiler ve Cüneyd Han'ın ordularını bozguna uğrattılar.[10] Bu işgal Hive'deki Sovyet yanlısı rejimin kuruluşunun ilk kısmını oluşturuyordu, ikinci kısım ise Moskova ve Taşkent tarafında 1920-1924 yılları arasında Harezm Cumhuriyeti'nin yaratılması ve kuruluşunun ilan edilmesi olarak nitelendirilebilir.

Ve sonuçta, dördüncü referans noktası da, Harezm'in kuruluşu sırasında cumhuriyet kavramı hakkındaki yaklaşımların özgünlüğü olmalıdır. Hive modernistlerine göre bu fikir, ilk ve öncelikli olarak monarşik despotizmin bitişine, egemenliğin halkın eline geçmesine, meclisin (parlamento) toplanmasına, seçim ve kamu haklarından ülkenin bütün nüfusunun

faydalanmasına işaret etmektedir. Bu yaklaşım ilk olarak 1917 anayasal bildirgede açıklanmıştır.[11] Sovyet yanlısı rejim 1920’de tekrar yönetime geçtiğinde, cumhuriyeti Şiva’nın tekrar yapılanmasında ilk koşul olaak gördü.[12]

Fakat siyasi bir ideal olarak cumhuriyet, Harezmi’deki gelişmeler hakkındaki Sovyet anlayışında her nasılsa ikincil bir yer aldı. Sovyet görüşü için iyi olan, programın yazarı Grigorii Broido’dan öğrenilebileceği gibi radikal sosyal devrimin yerleşmesiydi. 1920 Martı’nın başlarında sıradışı bir görevin başkanı olarak Hive’ye gitmek üzere Moskova’dan ayrılmadan önce, Broido görevin amaçlarını Halkın Dışişleri Komiserliği (Bakanlığı) görevlisine aşağıdaki şekilde açıklamıştı:

Şimdi Hive’ye gidiyorum... yanıma Hive Cumhuriyeti bayrağını ve amblemini alıyorum. Bunlar özel emir üzerine hazırlandı. (burada amblemin detayı tanımlanıyor) Sovyetler’e bağlı Hive İşçi Cumhuriyeti’ni kuracağız, “Halk Mahkemeleri”ni oluşturacağız, Han’ı (boğazını) keseceğiz ve Hive burjuvasının işini bitireceğiz.[13]

Shalva Eliava; Broido’nun üstü ve Türkistan komisyonu’nun başkanı şu şekilde devam eder:

“Her şekilde işimize başladık ve onu bitirmek zorundayız. Ve tabii ki çöküşe gitmek için, 89 ve 93 devrimlerini sırasıyla yerine getireceğiz. vb.”[14]

Radikal olarak birbirinden farklı bu görüşler ve anlayışlar arasında gidip gelmek ağır bir görev olmalıydı. Bu nedenle, ülke üzerindeki mücadele bir fikir ayrılığı yarattı ve her iki tarafın siyasi aktörlerini ülkenin harita üzerindeki nihai sınırları üzerinde uzlaşmaya zorladı.

Harezmi Cumhuriyeti için toplumsal kimliğin oluşturulması, vatandaşlık, İslami kurumların işleyişi, eğitimli personelin yetiştirilmesi ve Harezmi Cumhuriyetçi Hükümet’in egemenlik sahasının hazırlanması gibi temalar üzerine odaklanıldı. Bu çabanın esas merkezinde de vatandaşlık konusu vardı, çünkü vatandaşlık, özellikle Harezmi politikasında üyeliğin sınırlarını belirleyen kavramdı.

İkinci önemli etkense İslami kurumları dikkate alınarak (Şiva'daki geleneksel toplumun dayanağı) yeni devlet tarafından yerine getirilen değişimin genişliği ve yönüydü. Devletin yapısı büyük ölçüde onu yönetenler tarafından tanımlandığı için, eğitilmiş personelin yetiştirilmesi de HSHC'nde düşünülmekteydi. Ve sonuç olarak, geçmişte Hive Hanlığı'nın Rus İmparatorluğu'na sömürge anlamında bağımlılığını akılda tutarak Sovyet Rusya'ya karşı Harezmi Cumhuriyeti'nin kendine has bir egemenlik tahsis etmesi toplumsal kimliği şekillendiren en önemli etkenlerden biri olarak görüldü.[15]

■ Vatandaşlık

Kimin Vatandaş olarak adlandırılacağı ve kimin bunun dışında bırakılacağı sorusu devamlı olarak modernistler, komünistler ve Sovyet temsilcileri tarafından tartışıldı. Nisan 1920'deki cumhuriyetin kuruluşundan sonra, sadece önceki hükümdarlık yönetiminin üyeleri ve yüksek rütbeli bürokratları vatandaşlıktan yoksun bırakıldı ve vatandaşlık nüfusun bütün sosyal tabakalarını kapsadı. Mart 1921'de, radikal komünistlerin yönetimi ele geçirmesinden sonra, vatandaşlık hakkı kesin ve şiddetli bir biçimde Devrimci Komite tarafından değiştirildi; din adamları ve tüccarlar vatandaşlığa kabul edilmedi. Hivelilerin şikayetleri Sovyet merkez otoritenin müdahale etmesine ve vatandaşlık konusunda önceki kuralların uygulanmasına sebep oldu; bu denge de aşağı yukarı iki yıl korundu. Fakat bundan sonra, 1923 yazında Harezmi Komünist Parti konferansı "Demokratik Hükümet şekli"nin bitirilmesini talep etti. Bu da seçim haklarının kısıtlanması ve orta tabakanın siyasi katılımdan dışlanması anlamını taşıyordu.[16] Komünist baskı altında cumhuriyetin yeni anayasası Ekim 1923'te ilan edildi. Cumhuriyetin ismi "Sovyet Halk Cumhuriyeti"nden "Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti"ne çevrildi. Bu siyasi dönüşümün temel sonuçlarından birisi de vatandaşlık kavramının tekrar kısıtlanması ve din adamlarının, tüccarların ve ağaların vatandaşlıktan mahrum bırakılması oldu. Sadece,

Ocak 1924'te Hive halkının ayaklanmasından sonra, cumhuriyetçi otoriteler ve Sovyet hükümet temsilcileri dışlananların siyasi haklarını iade edeceklerine söz verdiler.[17]

■ İslâmi Kurumlar

Geleneksel Müslüman toplumlarda, İslami kurumların statüsüne müdahalede bulunma veya onu yoketmeye çalışmak kesinlikle tehlikeli bir girişimdir.

Bu nedenle, bu gibi ülkelerde devlet kendini genellikle muhafazakar reformlarla sınırlı tutar. Bu bağlamda da vakıf kurumuna yönelik çok ihtiyatlı bir yaklaşım göze çarpıyordu. Vakıf kurumlarının gelirleri devlet kontrolü altına alınır ve bu gelirler eğitim ihtiyaçları ve dini kurumların, öğrencilerin ve öğretmenlerin etkin bir şekilde desteklenmesinde ve sınırlı bir şekilde sosyal refahın sağlanmasında kullanılırdı. Bu çeşit reformların daha azı öncelikli olarak modernistler tarafından İslamın ve iki güçlü Sufi düzeninin -Kübreviye ve Nakşibendi- hala çok güçlü olduğu Harezm'de uygulandı.[18] Tamamiyle farklı bir yaklaşım ise Sovyetler tarafından önerildi. En sonunda nihai olarak vakıfların kapatılmasını amaçlayarak, Sovyet Dışişleri Bakanlığı, Buhara ve Harezm Cumhuriyetlerindeki Vakıf Ofisleri'nin, sosyal refah ve fakirlerin desteklenmesinden sorumlu bir çeşit bakanlığa dönüşümünü önermiştir.[19] Vakıf gelirleri ve Vakıf'tan faydalanacaklar konusu için Sovyet ve Harezm tarafları arasında 1920-1924 yıllarında yaşanan mücadelenin uzun bir listesi mevcuttur.[20] 1920 yazı gibi erken bir tarihte Han ailesinin ve üst düzey memurların vakıf arazilerinin gelirleri Eğitim Nezareti'ne (Bakanlığına) verilmesi yerine Kızılordu'nun emrine geçirilmiştir. Hükümetin ve Moskova'daki Harezm Elçisinin bu durumu protestoları ise görülmezden gelinmiştir.[21]

1921 yazında, temsilciler tarafından desteklenen komünist hükümet toprak vergisi ödemesini ülkedeki bütün köylüler için zorunlu hale getirdi; fakat diğer yandan vakıf arazisinin kiralanması için yapılan ödeme vakıf sahibi tarafından

gerçekleştirilen gönüllü bir işti. Bu tür bir önlemin sosyal ve siyasi amacı; vakıf gelirlerinin din eğitimi veren yüksek öğrenim kurumlarının desteklenmesi amacına yönelik devamlı akışını önlemek, vakıf gelirlerinin geleneksel alıcılarını nafakasız bırakmak ve sonuçta da Müslüman din adamlarından oluşan sosyal grubu tamamıyla ortadan kaldırmaktı. Bu önleme karşı direniş arttı ve 1921 sonbaharında cumhuriyetçi otoriteler söz konusu yasayı iptal etmek durumunda kaldılar. İki yıl boyunca ülkedeki barış korundu.

Fakat daha sonra, Ekim 1923'te, ülke Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını aldığı anda ve din adamları ve tüccarlar vatandaşlıktan çıkartıldıklarında, Vakıflar tekrar sahibinin özel işi haline geldi. Sonuç olarak, Ocak 1924'te başlayan isyan sonunda Vakıflar hakkındaki kararlar Harezm'deki Sovyet temsilcilerinin açıkladığı bir bildirgeyle tekrar iptal edildi.

■ Nitelikli Personel

Orta Asya'da 1917-1924 arasındaki devrim dönemi boyunca, iktidar mücadelesine giren taraflar, bu yeni oluşan ülkeleri yönetecek yerel insan gücünün büyük eksikliğinden önemli ölçüde haberdardılar. Buhara Cumhuriyeti'nde, üniversite kurmak için çeşitli öneriler getirilmişti fakat sonuçta öğrencileri eğitim için Almanya'ya göndermek yönünde karar alındı.[22] Harezm'de modernistler askeri bir okul kurmayı tercih ettiler. Nitelikli personel ihtiyacını Nisan 1917 gibi erken bir zamanda, anayasal monarşi döneminde fark etmişlerdi. Hüseyin Bek kendi hükümetinde Avrupalı yaşam tarzı hakkında bilgisi olan kimse olmadığı için Rus Müslüman Komiserliği'ne telgraf çekti ve seçim ve finans alanında görev alacak uzmanların acilen Hive'ye gönderilmesini istedi.[23] Fakat daha sonra modernist rejim han tarafından dağıtıldı ve bu nedenle istenen uzmanlar Hive'ye ulaşamadı. Fakat modern kadro sorunu ve kendi ordusunu kurma kararı Nisan 1920'de cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte açığa çıktı. Bu nedenle, askeri okul kurma fikri giderek yaygınlaştı. Ulusal askeri

kadroların oluşturulması amacıyla, Harezmlı modernistler 6nceden savaş tutsağı olmuş ve o zamanlar Rus Orta Asyası'nda bulunan T6rk g6revlilerini kullanmaya karar verdiler. Cumhuriyetin ilanından sonra, modernistlerin Harezm'de tekrar iktidara d6nmeleriyle, T6rk eğitmenleri olan askeri okul faaliyete ge6ti.

T6rk askeri okulunun varlığı Harezm'de Sovyetler i6in zor bir siyasi sorun oldu[24] ve Sovyet diplomatları uzun zaman bu okulun etkinliğini ortadan kaldırmak i6in 6aba g6sterdiler. Dışışleri Komiseri 6i6erin bu durumu itiraf etmek zorunda kalıyordu: "Hive'de ordunun T6rkleştirilmesi gibi 6ok olumsuz oluşumlara karşı savaşmaya zorlanıyoruz". Sovyet el6isi 6stlerine T6rklerinkine karşı "kendi" askeri okullarının kurulmasını 6nermiş, fakat bu konuda da destek g6rmemişti. Ve "1921'deki Harezm h6k6meti kendi okullarını kurma ihtiya6ı i6inde olduğundan, Taşkent'in kadroları eğitim i6in dışarıya g6nderme 6nerisi kabul edilmedi.[25]

■ Egemenlik

Rusya'nın s6m6rgeci y6netim d6neminin b6y6k bir 6oğunluğunda (1873-1917) Rus tarafı Hive'nin i6işlerine m6dahalesini asgariye indirecek şekilde kendini sınırlandırdı.[26] Fakat, 1910'dan sonra, Rusların Hive y6netiminin egemenliğine m6dahaleleri giderek arttı. Ruslar, Hive y6netimine, 6lkedeki modernizasyon reformlarına Hive'nin başkenti civarında yerleşmiş olan Rus garnizonunun g6zetimi altında başlanmasını tavsiye etti ve sonu6ta, Ocak 1917'de Hive Hanlığı, Hive'de Rus askeri komiser b6rosunun kurulması konusunda uzlaşmaya zorlandı.[27] Nisan 1917'de Hive modernistleri anayasal monarşiyi kurduklarında, Petrograd'taki Ge6ici Rus H6k6meti'ne Rus-Hive ilişkilerinin yeniden yapılandırılması ve yeni rejime daha fazla egemenlik verilmesi 6nerisiyle geldiler.[28] Fakat kendilerini dikkate alan kimseyi bulamadılar. Ge6ici Rus H6k6meti tarafından hazırlanan, Hive'de yeni bir devlet planı sıkı bir Rus kontrol6n6n g6stergesiydi.[29]

HSHC varolduğu d6nem boyunca, Sovyet Rus temsilcileri

tarafından aynı şekilde içişlerinde de, fakat bu kez tamamıyla yeni bir açıdan giderek artan bir dış müdahale ile karşılaşmaktaydı. İşçi sınıfından yoksun ataerkiil Hive'de toplumsal devrimi kurumsallaştırmadaki temel görüş, HSHC'ndeki Sovyet hükümet temsilcilerinin, alt sınıflardan müteşekkil kendilerine sadık bir idari yapının teşviki ile burjuva seyyahları üzerindeki kontrollerinin sıkılaştırılması tasarruflarına yol verdi.[30] Harezmi egemenliğinin dış görünüşü koruyarak bu çeşit taktikleri uygulamak da başarı sağlamadı ve Sovyet ve Harezmi otoriteleri arasında sürekli devam eden fikir ayrılığı cumhuriyetin varolduğu dört buçuk yıl boyunca yerel politik çevrelerin en karakteristik özelliği oldu. Ve yerel hükümete sağlanan egemenliğin alanı asla genişletilmedi.

Harezmi liderleri arasında ülkelerinin egemenliğini kısıtlayan Sovyet politikalarına karşı kızgınlık, Harezmi liderlerinin karşı tarafla anlaşma sağlayabilmeleri için çeşitli taktikler kullanmalarına sebep oldu.[31] İlkini; vaziyeti Sovyet Dışişleri yetkililerine anlatarak durumu düzeltecek tedbirlerin alınmasını talep ettiler. İkinci olarak da, Harezmi liderleri Orta Asya'da sahip oldukları otoriteyi dikkate alarak Moskova ve Taşkent'teki siyasi organlar arasındaki gerginlikten faydalandılar. Harezmi liderleri, ülkede pek memnun olmadıkları siyasi durumu Sovyet temsilcileri aleyhinde Taşkent'e şikayet ettiler ve bunun sonucunda bazı hallerde Taşkent'in desteğini de kazandılar. Üçüncü olarak, Harezmi liderleri bazen Harezmi'deki Sovyet elçilerinin tuzaklarını gözle görülür şekilde sona erdirdiler.[32] Sonuçta, Harezmi Cumhuriyeti'nin liderleri, Moskova'daki merkezi otoritenin stratejik kararlarına dahi meydan okudular.[33]

Bu bölümün özeti olarak, hiç kimse, iki tarafın da başarısını göz önüne alarak, Harezmi Cumhuriyeti'nde toplumsal kimlik mücadelesinin ülkede yarattığı etkiden bahsetmeden geçemez. Sovyet tarafı egemenlik ve nitelikli personel konularında kazanırken, Harezmi tarafı ise vatandaşlık ve vakıf konusunda daha üstündü. Tarafların tartıştıkları konular arasında esasen bir köprü yoktu, fakat daha çok iki tarafta kazançlar ve

kayıplar mevcuttu. Bu anlamda, Harezmi'de oluşan toplumsal kimlik, mücadele sonucunda oluşmuş bir kimlikti. Devrimci rejimler genellikle meşruiyetlerini yarattıkları gelecek vizyonu ile sağlarlar – bazen eskatolojik bir şekilde, örneğin eski rejimle özdeşleşme yeni rejimlere meşruiyet kazandırır ve kitlelerin desteğini harekete geçirmek için yardım ederdi. Fakat, mağlup devletlerin varlığı ve eski rejime sadık olanlarla girilen kavga, ikna edici açıklamaların aranmasına sebep olurdu, nutuk ve mitler ise -silahlardan söz etmiyoruz- yeni rejimin devamı için hayati bir önem taşırdı.

HSHC Sovyet işgaliyle doğdu. Bu nedenle, yerel siyasi aktörler ve iktidardaki gücün – Sovyet temsilcileri-her ikisi de cumhuriyetçi rejimi meşrulaştırmak için Hive tarihine yönelik kendi yorumlarını ek aldılar. Bu hikayelerde iki ana motif çok yaygındı: Önceki rejim (Cüneyt Han Diktatörlüğü) ile ilişki ve Hive tarihinin muhteşem dönüşümüydü.

1920 kışındaki işgal boyunca açıkça zarar görmüş olsa da, Cüneyt Han Diktatörlüğü, Harezmi halkının yaşantısında ve bilincinde cumhuriyetin varolduğu yıllar boyunca da hep yer tuttu. Önceki devletin kurumları, köylerdeki yerel temsilciler, aşiret reisleri, İslami bağlar hala yaşamakta ve kitleleri etkilemekteydi. Cüneyt Han'ın (Atlı Türkmenlerden oluşan) ordusu, Han'a sadık kalmış çok küçük bir orduya dönüşse de, sürgünde oldukları çölden dahi cumhuriyete saldırıda bulundular. Cüneyt Han HSHC için öyle önemliydi ki cumhuriyetçi otoriteler (komünistler) kendi istekleriyle 1923 sonbaharında Cüneyt Han'la uzlaşma sağlamak için ona özel bir heyet gönderdiler.

Hive modernistleri için, diktatörlük, despotik bir liderin emri altında ülkenin yaşamış olduğu rezaletin bir kanıtıydı ve monarşinin gerçek anlamda bitişini sembolize ediyordu. Modernistler Cüneyt Han'ın gücünün yükselişini, gücünü İsfendiyyar Han ile paylaşmasını ve daha sonra İsfendiyyar Han'ın öldürülüşünü,[34] İsfendiyyar Han'ın kardeşi Said Abdullah'ın dönüşümlü bir şekilde Han'ın yerini almasını, kanlı terörün ve gücün çıplak halinin uygulanması olarak yorumladılar. Cüneyt'in yönetimi, modernistler tarafından

modernist yönetimin birçok üyesinin, liderleri Hüseyin Bek de dahil olmak üzere, katlinden sorumlu tutuldu.

Bu açıdan bakıldığında, cumhuriyetçi iktidara kavuşma, modernistler tarafından, Cüneyt Han'ın sorumlu olduğu bir sapış müteakip tarihsel gelişim güzergahına bir geri dönüş olarak algılandı. Yükselmeleri modernistler tarafından Cüneyt Han'ın işlediği suçu takip eden tarihsel bir gelişime geri dönen bir yol olarak değerlendirildi. Kendileri böyle sıra dışı bir olayı gerçekleştiremeyecek oldukları için, 1920'de Sovyet işgalci güçlerinin (tıpkı 1917'de Rus devrimci askerlerinin anayasal monarşinin kurulması için kullanılması gibi) kullanılmasını, yeni Hive tarihinin dönüm noktası gibi yansıtarak meşrulaştırdılar. Birbiriyle bağlantılı bu iki oluşum da -1917'de anayasal monarşinin kabulü ve Harezmi Cumhuriyeti'nin kuruluşu- ülkenin tarihinde en kayda değer dönüşüm olarak görüldü ki bu da ülkenin dünya tarihine dahiliydi.[35]

Başka bir çeşit Hive tarihi ise Sovyet temsilcileri, özellikle Grigory Broido tarafından yaratıldı. Broido Hive'de Cüneyt Han'ın diktatörlüğünü, yerleşik hayat sürenler ve göçebeler arasında toprak ve su üzerine bir mücadele olarak, Hiven toplumunun derinlerinde yatan bir çelişki metaforu biçiminde algıladı. Bu anlamda, Türkmen azınlığın despotik Hive yönetimi tarafından sosyo-ekonomik baskılar altında kalması, Türkmen azınlığın Han'ın adaletsizliğine karşı ayaklanmasına sebep oldu. Bu başlangıç Sovyet toplumsal görüşüne göre, Türkmen azınlığın ve Özbek çoğunluğun -kendilerince- her ikisi de Hive'deki sosyal devrimin gelişimine ve Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna katkıda bulundu. Hive'nin sosyal tarihinin bu versiyonu, Sovyetler'in Harezmi hakkındaki düşüncelerinin köşe taşı ve Harezmi Cumhuriyeti'ni meşrulaştıran ana bir temel oldu.[36]

Sonradan yaratılan bu hikayeci modernist Hiven tarihi şehit Hüseyin Bek'e çarpıcı bir yer verdi. Hareketin kurucusu ve Harezmi tarihinde 1917'deki ilk anayasal hükümetin başbakanı olan Hüseyin Bek yeni Harezmi'nin sembolü haline getirildi. Toplumsal hayatta çelişkili bir kişi, eski rejimin en önde

gelenlerinden biri ve aynı zamanda rejim muhalefetine lideri olan Hüseyin Bek, 1917'de çağcılı Rus gözlemcileri tarafından düşmanca bir açıdan değerlendirildi.[37] Hüseyin Bek, ölümünden sonra bir efsaneye dönüştü ve ona sadık kişiler tarafından cumhuriyetin babası olarak nitelendirildi.

Fakat, Harezmi halkının hayalinde Hüseyin Bek ile aynı imaja sahip başka iki kişi daha vardı ki bunlar cumhuriyetin düşmanı olarak ilan edildi: Hive'nin son Hanı Sayid Abdullah Han ve Hive'nin eski diktatörü Cüneyt Han. Halk, Sayid Abdullah'ı tahtını terk ederek 1920 yazında Sovyet Rusya'ya sürgüne gitmesinden sonra yavaş yavaş bir şehit olarak görmeye başladı ve efsaneleştirdi. Dört yıl boyunca, Sayid Abdullah Harezmi'de komünist hükümetin gözetiminden kaçamadı. 1923'te Moskova'daki komünist hükümet temsilcileri Milliyetler Komiserliği'ne Sayid Abdullah'ın Doğu'nun Emekçileri isimli komünist üniversitede yargılanmasını önerdi ve 1924'te Harezmi'deki ayaklanmadan sonra, sürgündeki Han'ın oğlu Sovyet otoriteleri tarafından idam edildi.[38]

Önceki iki efsane şehit figürüne karşın, diktatör Cüneyt Han Harezmi'de hala gündemdedir ve son dönemlerin yaygın düşüncesinde de çağcılı ve daha sonraki Sovyet tarihçilerinin kendisini bir cani olarak kabul etmesine rağmen kuvvetli bir şekilde efsanevi ve mitolojik bir kahraman konumundadır. Cüneyt Han'ın diktatörlüğü 1918-1919 yıllarında Hive'deki Özbek çoğunluk tarafından sorunlu olarak görülürken, cumhuriyet boyunca Cüneyt Han bütün cumhuriyet karşıtı güçler için özleştirilen bir sembol olmuştur. Bir düşünce ve sembol olarak Cüneyt Han hayata geçirilebilir bir Müslüman devleti seçeneğinin bir temsili olarak gündeme gelmiştir ve kişiliği Harezmi'nin Özbek ve Türkmen uluslarından oluşan görüntüsü ile büyük oranda eşleştirilmiştir. Sovyet işgaline karşı askeri tavrı da halk arasındaki saygınlığını arttırmıştır.

Özet olarak, Harezmi Sovyet Halk Cumhuriyeti'nin çok kırılgan ve muğlak olduğunu; HSHC'nin Sovyet askeri güçlerinin ülkeyi işgalinden sonra kurulduğunu ve yüksek Sovyet otoriteleri tarafından ortadan kaldırıldığını iddia edebiliriz. Fakat, bu zorlama düz bir hikayenin ötesinde, bir başka önemli ve derin

hikaye kendini açığa vurur bu da diktatörlük ve cumhuriyet arasındaki zor ilişkinin; cumhuriyetin doğasına yönelik farklı görüşlerin; birbirleriyle çatışan yerel modernistler, komünistler ve Sovyet temsilcileri arasındaki mücadelenin hikayesidir. Bu ayrıca Harezm topraklarında, Türkler ve Ruslar yoluyla Batı'dan alınan siyasi fikirlerin dönüşümünün şaşırtıcı bir hikayesidir.

Dr. Dov. YAROSHEVSKI

Tev AVIV Üniversitesi / İsrail.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 18 Sayfa: 813-819.

Goşmaça maglumat üçin serediň:

1). «Asia-Khorezm (Kingdom) Revolution (Soviet Union: 1917-1921) Soviet Union Turkmen Uzbekistan», kitabyň linki:
<http://www.worldcat.org/oclc/1007890360>

2). Most widely held works by Dov B Yaroshevski Khvārazm-i surkh: Junayd Khān, Bilshivik'hā va suqūṭ-i khānāt Khīvah 1910-1924 m. by Dov B Yaroshevski (Book)

■ Kaynaklar:

- ♦ AVP RF (Foreign Policy Archive of the Russian Federation, Russian Foreign Ministry, Moscow), f. 04 (Office of the People's Commissar for Foreign Affairs G. Chicherin).
- ♦ GARF (State Archive of the Russian Federation, Moscow), f. 1318 (People's Commissariat for Nationalities Affairs).
- ♦ RTsKhIDNI (Russian Center for the Preservation and Study of Documents of Modern History, Moscow), f. 62.
- ♦ Becker, Russia's protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865-1924 (Cambridge, Mass., 1968).
- ♦ E. Bregel, Khorezmskie Turkmeny v XIX veke (Moscow, 1961).
- ♦ Ekonomicheskie Otnosheniia Sovetskoi Rossii s Budushchimi Soiuznymi Respublikami 1917-1922. Dokumenty i materialy (Moscow, 1996).
- ♦ A. Magerovskii, Soiuz Sovetskikh Sotsialisticheskikh

Respublik (Moscow, 1923).

♦ B. Mukhammedberdyev, *Istoriia Khorezmskoi revoliutsii* (Tashkent, 1986).

♦ Nepesov, *Iz istorii Khorezmskoi revoliutsii 1920-1924 gg* (Tashkent, 1962).

♦ Pogorelskii, "V. I' Lenin i Khorezmskaia Narodnaia Sovetskaia Respublika", *Vestnik Leningradskogo Universiteta*, 20, v. 4, pp. 14-24.

♦ Pogorelskii, *Istoriia Khivinskoi revoliutsii i Khorezmskoi Narodnoi Sovetskoi Respubliki* (Leningrad, 1984).

♦ *The Times* (London, 1924).

♦ *Turkestanskii Vedomosti* (Tashkent, 1917).

♦ Yaroshevski, "The Central Government and Peripheral Opposition in Khiva, 1910-24", in Yaacov Ro'i, ed., *The USSR and the Muslim World* (London, 1984), pp. 16-39.

♦ Yaroshevski, "Russian Regionalism in Turkestan", *The Slavonic and East European Review*, 65, 1987, No. 1: 77-100.

♦ Yaroshevski, "Bukharan Students in Germany, 1922-1925", in Ingeborg Baldauf, Michael Friedrich (Hrsg.), *Bamberger Zentralasienstudien* (Berlin, 1994), pp. 271-278.

♦ Yaroshevski, "Contest Over Waqf in the Khorezm Republic, 1920-24", in *Central Asia: A Decade of Reforms, Centuries of Memories* (Florence: forthcoming).

♦ Yaroshevski, "The Hidden Dialogue on Constitutionalism Between the Russian Provisional Government and the Khivan Democracy in 1917", in *Democracy and Pluralism in the Muslim Areas of Former Soviet Union* (London, forthcoming).

■ Dipnotlar:

[1] Ülke, Amuderya (Oxus) nehri ve Aras Gölü kıyısı boyunca yer almakta ve Kara Kum çölüne kadar uzanmakta, Türkmenistan ve Buhara Cumhuriyetleriyle sınır komşusudur. Nüfusu bir milyon civarında tahmin edilmektedir, bu nüfusun çoğunluğunu Özbekler, azınlık gruplarını ise Türkmenler, Karakalpaklar ve Kazaklar oluşturmaktadır. Başkenti Hive'dir.

[2] Hive Hanlığı 18. yüzyılın ortalarında oluştu ve 19.

yüzyılın başından itibaren Hungrad Hükümdarlığı tarafından yönetildi. 1873'ten 1917'nin sonlarına kadar Rus İmparatorluğu'nun koruması oldu. Bu makalede, "Harezmi" kelimesi Harezmi Cumhuriyeti'ni tanımlamak için kullanılacak; ve bir sıfat olarak ise daha geleneksel olan "Hive" kelimesini kullanmayı tercih ediyorum.

[3] Harezmi Cumhuriyeti'nin tarihi için, bkz. S. Becker (İngilizce), veya K. B. Mukhammedberdiyev, G. Nepesov ve I. V. Pogolreskii (Rusça).

[4] Bu, Sovyet Orta Asya'nın sınırlandırılması çerçevesinde yapılmıştır.

[5] D. A. Magerovskii, s. 58.

[6] Böyle kısa bir zaman içinde bu değişikliklerin verimliliğinin sınırlı olması özellikle belirli sosyal alışkanlıkların da gösterdiği gibi çok belirgindir. Harezmi'deki Sovyet elçisinin tipik şikayetleriyle karşılaştıracak olursak: "Belli bir takım etkinliklerin (Sovyet işgaline karşı yerel isyanı kastediliyor) üstesinden gelebiliriz; fakat bir Doğu tuzağını, klasik bir Müslüman mücadelesinin...hazır (şimdi), azap (tamam) .üstesinden gelemiyoruz.ve yapacak hiçbir şey yok."

[7] Yaroshevski.

[8] 1920'lerin Sovyet literatüründe Genç Hiveliler olarak adlandırıldılar ve kendilerini ilerici olarak tanımladılar; başka bir yerde ise "demokrasi" ve "demokratlar" terimlerini kullandım (bkz Yaroshevski. "The Hidden Dialogue"). Burada, ben onların yenilikçi duruşları üstünde durmak istiyorum ve onları "modernist" olarak adlandırıyorum.

[9] Hüseyin Bek, 1856-1918, anayasal monarşi dönemi boyunca başbakan olarak hizmet etti. 1918'de Han rejimi tarafından yargılandı.

[10] Yaroshevski. (1987).

[11] Metin için bkz. Turestanskii Vedomosti, 8 (21) Nisan 1917.

[12] 1917'de İslami çerçevede cumhuriyetin nitelikleri hakkındaki bir meclis tartışmasında, modernistler İslam'ın başlangıç dönemlerine değindiler ve bir cumhuriyet kurma

ihtiyacını erken İslam dönemindeki halifelik seçimleri örneğine dayandırdılar. Fakat bu düşünce, İİslami tarihsel teamülde, daha çok düşmanca ve tutucu bir kitleye hitap ediyordu ve bunun ötesinde cumhuriyete dayalı modern Batı politikaları da mevcuttu. Bu düşünce, anayasal reformlara dayalı Türk Osmanlı figürlerinden ve Genç Türklerin siyasi düşüncelerinden esinlenmişti.

[13] G. I. Broido Türkistan Komisyonu'nda 1919'un sonları 1920'lerin başlarında Dış İlişkiler Bölümü başkanı olarak hizmet etti. Türkistan komisyonu Moskova'dan gönderilen ve dağılan Türkistan Cumhuriyeti hükümetinin yerine görev yapan geçici bir yönetim organıydı.

[14] 1789 Fransa Devrimi olayları ima edilmektedir. AVPR, a.g.e., Broido ve Eliava'nın düşünceleri Marksist anlamda "siyasi doğrular" konuşmasından tamamıyla farklıdır. 7 Nisan 1920'de Harezmi modernistlerinden önce yaptığı bu konuşmada, Broido, yeni Harezmi cumhuriyetinde uygulanan sosyal, politik ve yönetsel değişiklikleri açığa çıkarmıştır. Bkz. Ekonomicheskoe Otnosheniia'nın Arşiv Koleksiyonu'ndaki Tutanaklar, s. 98-105.

[15] Toplumsal kimliğin araştırılmasında ve toplumsal kimlik mücadelesinde, HSHC de iki karşıt taraf esas olarak Benedict Anderson'un terminolojisini kullanarak hayal ettikleri siyasi toplumun ulus kurmasına yatırım yapmışlardır.

[16] Pogorelski (1917), s. 23.

[17] 4 Nisan 1924 tarihinde Harezmi Komünist Parti Konferansı'ndaki konuşmasında, Moskova'dan gönderilen araştırma komisyonunun başkanı G. Broido, şunu açıkça belirtmiştir: "Entelektüelleriniz din adamları ve siz onlara güven veriyorsunuz, onları askere alıyorsunuz, kullanıyorsunuz fakat onlarla hiç karışmıyorsunuz" RTsKhIDNI (Rossiiskii tsentr khraneniia I izuc), Moskova, f. 62, op. 2, d. 83, 1. 46.

[18] Harezmi'deki Sufi düzeni için bkz. lu. Bregel (1961) ve D. Yaroshevski (1984).

[19] AVP RF, f. 04, op. 51, s. 328, d. 55047, 1. 30.

[20] Yaroshevski., "Contest over the Waqf".

[21] “Rus temsilcisi bu toprakların Harbiye Nezaretine verilmesini sağladı. Bu durum da anayasa ve kurultay kararlarının zedelenmesine neden oldu.” Bekchan Rahmanov, Halkın Dış işleri komiseri Georgi Chicherin’e AVP RF, f. 04 op. 51, s. 329, d. 55052, I. 56

[22] D. Y (1994).

[23] Tukestanskıe Vedomosti, 26 Nisan 1917.

[24] Chicherin’den Byk. 21 Ekim 1921. ASVPR, f. 04, op51, s. 328, d. 55047, I. 24.

[25] Byk’dan Krakhan’a, AVP RF, f. 04, op. 51, s. 330, d. 55065, I. 31. askeri okul için Harezmi ve Sovyet politikacıları arasındaki mücadele, Sovyet politikacılarının zaferi ile sonuçlandı. Moskova’nın okula karşı düşmanca tavrı okulun mezunlarından korkmasından ziyade yeni Harezmi’nin toplumsal kimliğini oluşturma yönünde özgün bir katkı sağlayabileceğinden kaynaklanıyordu.

[26] Hive başkentindeki Rus varlığı sembolikti: Bir Rus subayı Han’ın tercümanı olarak hizmet etti fakat komşu Rus topraklarının komutanı -Amudarya- Hive’de olanları belirli bir mesafeden izliyordu, ancak Rus garnizonu kullanımına açık durmaktaydı.

[27] Rus İmparatoru II. Nikola tahttan indirildiğinden dolayı anlaşma onaylanmamıştı.

[28] Bu, Hivelilerin Rus Geçici Hükümeti’ne gönderilen telgrafta bildirilen isteklerinin anlamı olarak görünüyor. Bu istek “Rus halkı ile beraber yürümek ve özgür ve kurtarılmış toplumlar ailesine katılmak” ve “büyük Rus halkı Hivelilerin refahı ve iyiliği için ne yardımlarını ne de öğütlerini esirgeyecektir” şeklinde ifade edilmekteydi, Turkestanskıe Vedomosti, 8 (21) Nisan 1917.

[29] Plan Taşkent ve Petrograd’ta tartışıldı fakat Ekim 1917’deki Bolşevik devrimi nedeniyle geçici hükümet tarafından onaylanmadı. Hive’deki ilk modernist hükümet Han tarafından 1917 Mayıs’ında dağıtıldı. Bkz. Yarosehevski, “Hidden Dialogue”.

[30] Çizgi grafiksel olarak 1921 sonbaharında Harezmi’i Türkistan Komisyonu başkanı olarak ziyaret eden Adolf Ioffe

tarafından tarif edildi. Moskova'ya bir raporunda: "Harezmi'de bize yabancı ve genellikle içsel ve psikolojik olarak bize düşman olan kişilerden oluşan hükümet yoluyla yerel bir politika uygulamak zorundayız...bu nedenle, (uyguladığımız politika) hükümet üstünde etkili olmalıdır, hükümet başkanı tarafından uygulanmalıdır, hükümeti geri çekilmeye zorlamalıdır ve baskı elçinin baskısının hissedilmediği türden bir baskı olmalıdır." Ioffe 2 den Molotov'a, Lenin, Enukidze, Trotskii ve Chicherin, "Report no. 3" (Ekim 1921). AVP RF, op. 51, s. 329, d. 55049, l. 61.

[31] Harezmi'deki Sovyet politikasının acımasız bir eleştirisi için bkz. Moskova'daki Harezmi büyükelçisi Bekchan Rahmanov'un Sovyet Dışişleri Komiserliği'ne notları, tarih 18 Eylül 1921. AVF RF, f. 04, op. 51, s. 329, d. 55052. 11. 40-47 (Özbek metni), 11. 48-58 (Rus çevirisi).

[32] En dikkat çekici olay da-Harezmi devlet başkanlığında (yasal ismi: Harezmi Merkezi Yürütme Komitesi) Ata Mahsum'un oy çoğunluğunu aldığı seçimlerdir. Ata Mahsum önceki adalet bakanı ve 1921 sonbaharında cumhurbaşkanı seçilen tanınmış bir İslam alimiydi. Bu, Sovyet elçisinin kendi adayını görevlendirmek amacıyla baskı yapmasına karşı bir tepki olarak yapılmıştı (Ata Mahsum daha sonra nedeni açıklanmayan belirsiz koşullar altında kayboldu).

[33] Bahar-yaz 1924 yılında Moskova'nın Orta Asya'daki genel sınırlandırma şeması içinde Harezmi Cumhuriyeti'ni dağıtım kararını protesto ettiler. Bunun yerine Harezmi Federasyonu planını önerdiler.

[34] 1910-1918 yıllarındaki Hive Hanı, Cüneyt Han'ın oğlu tarafından öldürüldü.

[35] Ocak 1917 devriminden sonra kendi ülkelerini dünya demokrasisinin koruyucusu olarak gören Ruslar gibi Hive modernistleri de kendilerini doğudaki devrimin öncüleri olarak gördüler. Moskova'daki Harezmi elçisi Rahmanov'un Sovyet Dış Ofisi'ne yazdığı notların başlığı şöyledir: "Harezmi'deki İlk Devrim ve Doğu'daki İlk Sovyet Halk Organizasyonu" bkz. not 29.

[36] Broido Hive'ye ziyareti sırasındaki notlarının ilk

kısımında açıklamıştır (Nisan 1920), başlık “Sosyo-Ekonomik Yapı.” GARF (Gosudarstvennyi Arkhiv Roossiiskoi Federatsii) (Rus Federasyonu Devlet Arşivi, Moskova) f. 1318, op. 1, d. 715, bölüm 1, 11. 3-4. Broido daha sonra Moskova’daki Doğu Toiler Komünist Üniversitesi’nde Harezmi üstüne ders vermiş ve Harezmi’den, Buhara’dan, Türkistan’dan gelen öğrencilerine bu fikirlerini açıklamıştır.

[37] Hüseyin Bek hakkında böyle bir düşünce Lt. -Col. B. P. Tarafından desteklenmektedir. Bu hikaye için bkz. Yaroshevski, “The Hidden Dialogue”.

[38] GARF, f. 1318, op. 1, d. 670, bölüm 2, 11. 130-131; 9 Nisan 1924 tarihli The Times’ta yayınlanan kısa bir haber şöyle diyor: Ocak 1924’te Cüneyt Han’ın Hive üzerindeki saldırısına misilleme olarak, Moskova’daki Bolşevikler, Han’ın oğlu da dahil olmak üzere 15 Hiveliyi vurdular.

◆ ◆ ◆

Дов Ярошевский,
старший научный сотрудник.

ОБРАЗОВАНИЕ

1968 Кандидат экономических наук, Институт экономических исследований, Госплан СССР, «Экономическое планирование в Латинской Америке: история и методы».

1960 Магистр испанского и германистики, Московский институт иностранных языков

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ОПЫТ

1980- Старший научный сотрудник, Центр исследований России и Восточной Европы Каммингса, Тель-Авивский университет

1975-80

Старший научный сотрудник, Институт Гарри С. Трумэна, Еврейский университет в Иерусалиме

ГРАНТЫ, НАГРАДЫ И СТИПЕНДИИ

1988 Приглашенный стипендиат стипендии, Университет Иллинойса (Урбана-Шампкейн, США)

1987, 1996

Краткосрочный грантополучатель, Центр Уилсона, Институт перспективных российских исследований им. Кеннана, Вашингтон, округ Колумбия (США),

ИЗДАНИЯ

Л Документы об израильско-советских отношениях, 1941-1953 гг. Части 1, 2 (Лондон, 2000); Издание с Яаковом Рои и Иешуа Фрейндлихом.

Л «Империя и гражданство», в D. Brower и EJ Lazzerini, eds., Восток России: Имперские окраины и народы, 1700-1917 (Блумингтон, 1997), с. 58-79.

Л «Состязание за вакф в Хорезмской республике, 1920–24», в Центральной Азии: десятилетие реформ, столетия воспоминаний (Флоренция: готовится к печати). Taryhy makalalar